

Innledning

Å finne veien. Stedsansen som kulturell praksis

Finn Arne Jørgensen, Marie-Theres Fojuth og Karen V. Lykke

Hva er det som gjør at vi klarer å finne veien dit vi skal? Hvordan leser og opplever vi landskapene rundt oss? I Torbjørn Ekelunds populærvitenskapelige bok *Stiens historie* hevder han at «stedsans har blitt en evne vi kan klare oss uten» (Ekelund 2018:12). I hans beretning har det skjedd noe med det moderne menneskets forhold til verden – når vi en sjelden gang er ute og går, stirrer vi på en lysende skjerm med et GPS-drevet kart i stedet for å forholde oss til stedene vi befinner oss på. Liknende fortellinger florerer i media. Vi kan lese om bilister som ukritisk følger GPS-signalet ut i elver hvor broen har forsvunnet, opp skogsveier som er preparerte skiløyper om vinteren eller halvveis rundt Island på det som skulle vært en kort kjøretur fra flyplassen til Reykjavik (se f.eks. Skretting 2015 og *New York Times* 2016).

Utgangspunktet i slike fortellinger er gjerne at etter hvert som teknologier blir mer og mer avanserte og verden blir mer og mer oppkoblet, så blir folk dummere og dummere. Noen har kalt dette «digital demens» (Spitzer 2012). I dette ligger det en forestilling om at når en teknologi tar over oppgaver som mennesker tidligere gjorde selv, så forvitrer evnen til å gjøre disse oppgavene, enten det nå er muskler eller sanser vi snakker om. I en slik fortel-

ling blir teknologi en trussel mot mer autentiske måter å oppleve verden på – vi kan forstå det som en modernitetskritisk og teknologideterministisk fortelling med lite rom for menneskelig agens, kreativitet, vilje og motstand.

Om menneskene blir dummere i digitaliseringens tidsalder er noe kognisjonsforskere får svare på. I dette temanummeret av *Tidsskrift for kulturforskning* og i forskningsprosjektet det bygger på, ønsker vi derimot å problematisere påstanden om at avanserte stedfinningsteknologier som GPS og digitale kart erstatter en fram til nå tilsynelatende intern og uavhengig stedsans som mennesker har kunnet stole på gjennom årtusener. Vi er skeptiske til oppfatningen om at stedsansen kan forstås som løsrevet fra de mange og mangfoldige teknologiene som bistår oss i prosessen hvor vi finner, navigerer i og skaper mening i steder. Vi er heller ikke ubetinget enige i påstanden om at stedsansen nå trues av teknologi og dermed står i fare for å dø ut. Enhver ny teknologi som mennesker bruker til å sanse, oppleve og formidle informasjon om verdenen rundt oss vil på ulike måter endre relasjonene mellom de som bruker teknologien og verdenen de befinner seg i (Jørgensen 2017). Vi støtter oss her til lange tradisjoner i tek-

1. Arbeidet med artikkelen er gjort innenfor prosjektet *Locative Technologies and the Human Sense of Place*, finansiert av Norges Forskningsråds FRIPRO-program, prosjektnummer 287969.

nologihistorien, og da spesielt til en av teknologihistoriens «lover» som artikulert av Melvin Kranzberg: «Teknologier er verken gode eller onde, men de er heller ikke nøytrale» (Kranzberg 1986). I dette temanummeret utforsker vi ulike stedfinningsteknologier – en rik og mangfoldig kategori med teknologier som vi mener er en uadskillelig del av stedsansen. I et slikt perspektiv blir stedsansen et historisk forankret kulturfenomen.

Samtidig anerkjenner vi at stedsansen ikke er helt enkel å definere. I senere tid har den fått mye oppmerksomhet gjennom hjerneforskningen til de norske Nobelprisvinnerne May-Britt Moser og Edvard Moser (Eikeset 2018). Denne forskningen har først og fremst tatt utgangspunkt i hvordan hjernen prosesserer og lagrer informasjon om «verden der ute», altså en helt grunnleggende kartlegging av nevrologiske prosesser. Det er ingen tvil om at dette er grensesprengende forskning som åpner opp nye måter å forstå hjernen på. Men hva er «verden der ute», som hjernen forholder seg til? Denne «verdenen der ute» er historisk, det vil si den endres over tid, og den blir i stor grad tilgjengelig og meningsfull gjennom ulike teknologier, men også gjennom møter med andre mennesker og dyr. Hvis vi forstår teknologier som menneskeskaptede artefakter, prosesser og systemer utviklet for bestemte formål, så vil stedfinningsteknologier omfatte alt fra steinvarder, rutebeskrivelser, veiskilt, fotografier, kart og ja, også de nyeste GPS-teknologiene.

Vårt mål er å bringe stedsansen fra kognisjonsforskningens domene inn i dialog med kulturvitenskapelige forskningstradisjoner. Vi ønsker å undersøke stedssansen som et historisk fenomen. Vi forstår stedsansen som en kulturell praksis – som et komplekst, meningsskapende

samspill mellom hjernen, sanser, teknologier og steder. Ved å belyse dette samspillet fra ulike perspektiver vil vi rette fokuset mot hvordan stedsansen «gjøres» i dialog med steder og landskap, og analysere hvilken rolle ulike teknologier som kart, veiskilt, GPS, fargelegging, naturlige og kunstige landemerker, reiseskildringer, stier og leder, samskapt av mennesker og dyr har spilt i denne praksisen.

Man kan starte en slik undersøkelse på mange ulike steder, og terrenget har vært flittig besøkt før. Det å finne veien og det å være underveis er et gjennomgangstema i kulturforskningen, både internasjonalt og i Norge. *Forening for kulturforskning* sin konferanse 2022 i Balestrand med tema *Reise* er et aktuelt eksempel på dette. En omfattende forskningslitteratur om reiser, kulturmøter, turisme, infrastrukturbygging og estetisering av landskap har skapt en forståelse av rommet som historisk og kulturelt skapt, og begrepet *mental map* har blitt hyppig brukt, selv om det ikke er uproblematisk (Fojuth 2019, 17–22). Stedsansen, derimot, plasseres ofte utenfor det kulturelle og det historiske, som en tidløs del av det å være menneske.

Når man nærmer seg stedsansen som en kulturell praksis åpnes det en rekke nye perspektiv. Den kulturelle praksisen «stedsans» flytter seg ut av hjernen og kroppen og blir heller en relasjon mellom den som sanser og det som sanses. Samtidig er verken den som sanser eller det som sanses upåvirket av det som står mellom – enten dette er individuelle erfaringer, kollektive minner, verdensbilder og fortellinger, samt artefakter, mennesker eller dyr. Det finnes ingen form for sansing uten en slik medieringsprosess, hvor noe eller noen står mellom den sansende og det som sanses.

Man kan forstå denne medieringsprosessen på mange måter. En måte er å tenke

på et landskap som noe som leses og settes i dialog med ett eller flere sett *instruksjoner* for observasjon og bevegelse. Disse instruksjonene kan ta mange former, men vi kan tenke på dem som medier (kart, tekst, bilder, muntlige instruksjoner), fysiske installasjoner (skilt, sikteskiver, veier, stier, varder) eller aktører (mennesker, dyr). Disse kan gi en forståelse av hvor en er, men også hva som finnes i nærheten, hva stedene kan bety og til og med hva en skal føle i møtet med dem.

Stedsansens oppleves mest markant – og trenges mest – når en er i bevegelse. I kjente landskap vil stedssansen kanskje knapt merkes. Individets bevegelse i rommet foregår nærmest på autopilot, men bak dette ligger komplekse prosesser og en gjennom erfaring opplært stedsans. Når en beveger seg i ukjente landskap derimot, vil stedssansen oppleves mer framtrødende. Da vil den reisende søke aktivt etter hjelpemidler og «skjerpe sansene». Hva skjer med et landskap når det blir kjent? Er alle måter å bli kjent med et sted på likeverdige? Hvor mange måter finnes det? Og hvorfor opplever noen folk at de «ikke har noen stedsans»?

Stedssansen har blitt utviklet, profesjonalisert og vitenskapeliggjort over tid. Fagene geografi, kartografi, og ulike teknologiske fag innen mobilitet, kommunikasjon og infrastruktur viser dette. Å kunne tegne og lese kart, måle lengdegrad og breddegrad, håndtere store datamengder, beregne avstander og planlegge ruter og logistikk er viktige ferdigheter i en global verden der mobilitet betyr penger og innflytelse. Kart framstilles og oppfattes ofte som nøytrale gjengivelser av verden, men de er alltid forbundet med makt. «Maps are never value-free images», hevder J.B. Harley (1988). Det samme kan sies om veiskilt og varder, og

så mange andre stedfinningsteknologier. Menneskers sansing av steder er ikke upåvirket av fortidige maktkonstellasjoner. Vi går i maktens spor. Gamle kongeveier og nye reguleringsplaner er eksempler på dette.

Stedsansens mange teknologier

For å forstå stedsansens må man operere med et bredt og inkluderende teknologibegrep. Teknologier er hjelpemidler basert på kulturelle praksiser og vitenskapelig kunnskap som settes i bruk på ulike måter i menneskers relasjon til verden. I dette temanummeret vil vi møte en rekke teknologier av denne typen – kart, satellitter, fotografier, fortellinger, veier og stier, for å nevne noen.

I kartografien ble begrepet *Terra incognita* brukt om ukjente territorier som ikke hadde blitt kartlagte og som ikke var kjente (Zukas 2005). I dag sier ingen kart *Terra incognita* lengre, så godt som alt er kjent – i alle fall sett ovenfra, hvor først flyfoto og deretter satellittbilder har kartlagt hele planetens overflate. Dette betyr ikke at man ikke kan gå seg vill – det er et stort spenn mellom det globale overblikket som satellittene representerer og det individuelle blikket til en person på bakken. Gjennom historien har folk forsøkt å skape seg overblikk gjennom ulike hjelpemidler – enten det nå er ved å søke høyder, ved å bruke luftballonger eller ved å bruke analoge eller digitale kart.

Man møter og blir kjent med steder på mange andre måter enn å oppleve dem fysisk. Reiseskildringer, for eksempel, er en lang historisk tradisjon. Pausanias (115–180), historiker og geograf, skrev en reiseskildring for Hellas, med ti kapitler som gikk gjennom severdigheter og historie, basert på førstehåndsobservasjon (Heim 2021). Dette er noe sentralt med

førstehåndsobservasjonen, at beretningen er basert på at forfatteren selv har vært på stedet og opplevd det og dermed gir en autoritet. I hans Hellasskildringer møter vi severdighetene i topografisk rekkefølge, altså slik man vil møte dem på reise gjennom landskapet.

I en norsk kontekst ble Peter Christian Asbjørnsen (1812–1885) en som formidlet steder til et bredt publikum, og dermed var med på å forme Norges kollektive sted-sans. Han er godt kjent for å fokusere på stedet og sine vandringer fra sted til sted både i sitt naturvitenskapelige virke, som forfatter, og som samler av norske folkeeventyr. Det å bevege seg ute var helt vesentlig for ham. Han brukte vandringen som narrativ ledetråd i sine fremstillinger både som vitenskapsmann og som forfatter. Vandringene hans driver både utlegningene og fortellingene videre, og gjør det generelle spesifikt. På denne måten knyttes leserens oppmerksomhet til de stedene han beskriver. I sin forklaring for hvorfor han ikke rakk innom Thronhjems Stift, men måtte stanse i Østerdalen, kunne han kort forklart at tiden strakk ikke til. Imidlertid valgte han i stedet å utdype problematikken og forklarte at han ikke var utrustet til det været og føret som var i vente:

Aarstiden begyndte allerede nu i disse Tragter at indfinde sig med næsten vinterlig Strenghed, og da min Reiseekvipering ingenlunde var beregnet paa dette, men alene paa saa let og uhindret som muligt at komme frem til Fjelds og til Skovs, saa tog jeg nu sydover Fjeldene forbi Runden til Froen i Gudbrandsdalen, og maatte under denne Fjeldvandring i over et Døgn ligge veirfast, for en fuldkommen Vinterstorm i en elendig Skytterhytte. I Froen opholdt jeg mig nogle Dage, og

gjorde der en ret god liden Efterhøst af Eventyr hos et Par Fortællere, jeg før ikke havde truffet, men som nu vare forberedte paa mit komme (Asbjørnsen 1851, upaginert).

I dette sitatet er det tydelig at den materielle kulturen (eller teknologien i bred forstand) Asbjørnsen omgir seg med i form av klær, utstyr og tak over hodet, til dels er begrensende og til dels er helt vesentlig for at han i det hele tatt evner å ta seg frem i naturen. Imidlertid er ikke naturen bestandig begrensende – han bruker dessuten naturens geografi både for å finne frem og for på sanselig vis formidle stedets egenskaper. I den forstvitenskapelige teksten *En vestnorsk skovdal* blir leseren servert en høyst sanselig og poetisk formidling av sted og til og med stedets meteorologi gjennom vannets bevegelse:

En Tid hørte vi kun Elvens Sus og Brus; siden fulgte den os let og brunlig klar; snart strygende forbi i Hop og Dands, snart givende til Bedste et Regnbueskimt, hvor den i et Fossefald satte du over Stupet, og endelig ilede den afsted gjennom Lunde av Birk og Older, mellom Græsvolde og fugtige Moseflader, som hist og her dannede Rammer om Stene og Klipper. Fjeldbækken oppe i Høiden ser ikke saa liden ud; den vil ogsaa være lystig og gjøre det bedre end Elven, derfor sætter den dristigt afsted udover tæt ved den høieste Fjeldkam, men den bliver borte paa Veien, opløst til Taage drysser den som det fineste Støvregn forfriskende ud over Skoven (Asbjørnsen 1869:46–47).

Skjønt Asbjørnsens poetiske vandringer i vitenskapens tjeneste er vel verdt å lese, er kanskje den mest kjente alle referansene

Asbjørnsen har til vandring i Kværnsagn fra *Norske Folke- og Huldre-Eventyr*:

Naar Verden gaar mig imod, og det undlader den sjælden at gjøre, naar dertil gives nogen Leilighed, har jeg stedse fundet mig vel ved at anvende Friluftsvandring som Dæmper for min Smule Bekymring og Uro. Hvad der denne gang havde været i Veien, husker jeg nu ikke mere; men hva der staar klart for min Erindring, det er, at jeg en Sommereftemiddag for nogle Aar siden med Fiskestangen i Haanden vandred opover Enene paa Østsiden af Akerselven forbi Thorshaug og Sandaker gjennom Lillehagen til Oset ved Maridalsvandet (Asbjørnsen 1896: 173).

Sitatet plasserer kjente steder som i dag forlengst er blitt del av Oslos bykjerne i en kontekst som både formidler friluftslivets spede begynnelse og gir oss grunn til å argumentere for at stedsansens ikke bare har en kognitiv, men også en kulturell dimensjon vi ønsker å utforske nærmere.

En annen norsk vandrer som brukte teknologi for å sanse steder og for å vide-reformidle stedene til et bredt publikum, var fotoner Knud Knudsen (1832–1915). Han begynte sitt virke som fotograf i Bergen i 1864 og var aktiv i nesten førti år. Kunsthistorikeren Torild Gjesvik skriver i sin studie av Knudsen, hvordan landskap og veier var sentrale tema i hans omfattende produksjon (Gjesvik 2018). Vel så viktig var det at Knudsen opererte på en tid hvor det var store endringer på samferdselsfronten i Norge, som resulterte i nye landskap og nye måter å koble landet sammen. Alt dette dokumenterte Knudsen i sine fotografier, der estetikk, modernitet, natur og teknologi gikk hånd i hånd.

Spesielt sto veien i sentrum, argumenterer Gjesvik, som noe som gjorde landskap tilgjengelig, som et sted å oppleve landskap fra, og også som en del av landskapet.

Knudsen vandret mye, ofte til fots for «desletterere at kunne gjøre iakttagelser», som han skrev under reiser i Tyskland (Gjesvik 2018:59). Det finnes riktignok ingen bevarte reisedagbøker etter Knudsen, bare fotografier og en salgskatalog fra 1889. Gjesvik demonstrerer hvordan hans reiseruter kan rekonstrueres ut fra de 9000 oppføringene i salgskatalogen. Han besøkte så godt som hele landet. Underveis fotograferte han ikke bare attraksjonene, men også selve veien. På siste halvdel av 1800-tallet gjorde et nytt ideal for vei-bygging seg gjeldende, hvor landskapets topografi ble styrende for å unngå alt for bratte veier.

Mens Knudsens fotografier skapte bildet av det moderne Norge på slutten av 1800-tallet, skapte Yngvar Nielsens (1843–1916) *Rejsehaandbog over Norge* rutene for å oppdage landet på egenhånd. Reiseboken kom i totalt tolv utgaver fra 1879 til 1915. Gjesvik argumenterer for at Knudsen brukte «Yngvar», som boken het på folkemunne, under sine reiser. Det var i så fall ikke overraskende. Nielsens reisehåndbok var en detaljert og omfattende bok. Over tid dekket reisehåndboken store deler av landet og bidro til å gjøre landet tilgjengelig, kjent og forutsigbart. Ween og Abrams (2012) argumenterer for at dette også gjorde naturen til en nasjonal ressurs snarere enn bare noe som var lokalt kjent.

Nielsen vandret på kryss og tvers for å se hele landet med egne øyne, noe som tok ham over 50 år. Bøkene hans var også skrevet fra vandrerens perspektiv, sett nedenfra med utgangspunkt i en kropp som beveget seg gjennom et landskap.

Rune Slagstad observerer hvordan Nielsen til å begynne med definitivt bevegde seg mest i lavere strøk, men at han etter hvert ble mer entusiastisk for fjellvandring (Slagstad 2019:98–99). Som mange andre på denne tiden opplevde Nielsen at landskapene han opplevde og beskrev gikk gjennom raske og dramatiske endringer. Dette handlet om modernisering, og Nielsens aktiviteter var en del av denne prosessen.

Arkitekturhistoriker Mari Hvattum beskriver «Yngvars» disiplinerende karakter. Underveis på en togreise får man «beskjed om hvor man bør sitte og hva man bør se på til enhver tid» (Hvattum 2019). Bøkene guider dermed både kropp og blikk. Man kan også se på reisehåndboken som et sett med instruksjoner som må settes i dialog med kart og landskap. Om man kikker på hele serien med Nielsens reisehåndbøker, ser man hvordan ruter ble utviklet – bestemte måter å reise og bestemte måter å se landskapet på tok form over tid. I en selvforsterkende prosess ble avstand, tid, reisemodus, attraksjoner og interessante punkter definert og formidlet.

Yngvar Nielsen var med på å etablere Den Norske Turistforening, som ble grunnlagt i 1868 ut fra et liknende ønske om å gjøre steder tilgjengelige, å gjøre dem kjente og å finne frem til dem. Dette var mer enn bare formidling – gjennom sitt arbeide modifiserte DNT norske landskap for å muliggjøre bestemte opplevelser. Foreningen utvidet, formaliserte og tok eierskap til en «bevegelsesarv» som beitedyr og mennesker hadde samskapt gjennom annen bruk enn rekreasjon og jakt på nye opplevelser (Syse 2022: 106).

Den første T-merkede stien ble satt opp i Jotunheimen i 1874 og gikk mellom Besseter og turisthytta Memurubu, over Besseggen. I dag dekker de merkede stiene til turistforeningen en distanse på hele 22 000 kilometer. Rutenettet gjør det lettere å vandre fra hytte til hytte, med forslag til passende dagsetapper rangert etter vanskelighetsgrad. Slik formidles terrenget som noe gjenkjennelig og forutsigbart. Og rutenettet og kart tilpasses stadig, både av DNT sentralt, regionale turistforeninger og lokale aktører, til et landskap som endres med tiden (Fojuth 2012:66–75).

Som DNTs virke tyder på, er stedsans som kulturell praksis ikke bare noe som *må gjøres*, men også noe som gir glede. Bjarne Rogan beskriver hvordan reise-måten var en attraksjon for mange tidlige turister, nesten å forstå som et eventyr (Rogan 1998:24). Man kom altså ikke bare for å betrakte landskap, men for opplevelsen av å bevege seg gjennom dem, assistert av ulike teknologiske framkomstmidler. Karjolen var en slik. Og sykler, eller rettere sagt velosipeder. Langs de nye veiene kunne man ferdes med en svimlende fart, og beskrivelser fra reiseskildringer vekker assosiasjoner til jernbanereisens historie (Schivelbusch 1986).

Bidragstyperne i dette nummeret har ulike innfallsvinkler og fortolkninger av begrepene stedsans og landskapspersepsjon, og tar for seg ulike historiske perioder. Gjennom deres artikler kan vi lese om hvordan stedet er kroppsliggjort og sanset, og hvordan steder kan forstås gjennom ulike visuelle, historiske, kulturelle og sosiale og geografiske perspektiver.

Kulturhistoriker Karen V. Lykke² beskriver hvordan mennesker og dyr sam-

---

2. Tidligere Karen Lykke Syse, se sitert artikkel i litteraturlisten.

skapte en materiell og immateriell kulturarv gjennom bevegelse fra sted til sted. Krøtterstier, gamle setre og ikke minst kjennskap til seterbruket og bruken av utmarksbeite var helt vesentlig for å forstå det hun kaller en bevegelsesarv. Dyreliv og menneskeliv var sammenvevde, og setrene, buene og løene, som et materielt grunnlag for disse livene, var strategisk plassert for å utnytte beiteressursene til sitt fulle. Stiene var resultatet av den vante veien til beitet, og når stiene ble brukt av byfolk og utlendinger, omdefinerte de besøkende et kjent og samskapt lende til et – for turistene – ukjent og vilt landskap som kunne kartlegges, merkes, beskrives og forstås på ny.

Filosof og kulturhistoriker Erica Colman-Denstads artikkel viser hvordan tradisjonelle stedsforståelser ble videreført til disse nye vandrerne i Peter Christen Asbjørnsens *Norske Huldreeventyr og Folkesagn* (1845, 1848). I eventyrene og sagnene er forholdet mellom den gamle bondekulturen og naturen karakterisert av praktisk bruk. Når folk beveger seg ut i skogen eller til setra i praktiske ærend, formidler Asbjørnsen et spenningsforhold mellom det trygge kjente og det truende ukjente. I rammefortellingene blir naturen imidlertid estetisert, og på denne måten medierer Asbjørnsen to ulike natursyn i en og samme tekst.

Ulike natursyn er ikke bare interessant ut fra et historisk anliggende, det er dessuten en politisk interessant tematikk som inngår i både statsapparatets og naturforvaltningens metoder til maktutøvelse. Måten en har kartlagt, telt, tegnet, målt, arkivert natur og satt den på museum, har vært viktige innslag i den siviliserende og koloniserende prosessen med å kontrollere et land og dets folk (Scott 1998:11). De fleste akademiske og administrative måter å

visualisere og deretter analysere landskap innebærer å omdanne natur til objekt. Hvordan avgrenser og omdefinierer man et sted til en fredet lokalitet, og hvilke konsekvenser har miljøpolitiske avgjørelser av dette slaget? Med utgangspunkt i en historisk vernesak viser idéhistoriker Nina Jessen hvordan en fredningssak avspeiler samtidens landskaps- og natursyn, mens et historisk blikk kan avsløre hvordan vårt natursyn er foranderlig. Historiske studier av prosessene omkring fredning av natur kan vise hvordan steder omdefineres og opphøyes på grunnlag av ulike verdier. Slik fastsettes og oversettes steder til bevaringsverdige lokaliteter, definert ut fra naturvitenskapelig viten. Hvilke steder er verdt å ta vare på, og hvorfor? Og er det kun et steds biologiske verdi som har betydning eller kan stedets historie også være avgjørende for vår forståelse og verdsettelse?

Kulturhistoriker Hannah Kristine Lunde viser at steders kulturelle og historiske verdier både etableres og re-etableres gjennom arbeidet med nasjonale pilegrimsruter i Norge siden 1990-årene. Hun belyser hvordan stedsans utvikles i et samspill mellom administrative og kulturpolitiske iscenesettelser, visuelle landskap, og gjennom brukernes erfaringer og opplevelser på bakkenivå. Lunde analyserer et bredt kildemateriale (kart, markedsføringsmateriell og strategidokumenter, intervjuer og spørrelistesvar), og inkluderer deltakende observasjon langs deler av Gudbrandsdalsleden samt besøk til de regionale pilegrimssentrene i Oslo, Hamar, Dovre, Dale-Gudbrand og Trondheim. Hun viser at måten pilegrimsrutene er iscenesatt på, gjør dem grunnleggende forskjellige fra andre vandringsruter, og påvirker opplevelsen av pilegrimsvandringen både i det geografiske og sosiale pilegrimslandskapet.

For å konkludere, så betrakter vi stedsansen som et historisk fenomen, som en praksis som er forankret i tiden, kulturen og stedene som sanses. Vi har tilgang til verden rundt oss gjennom hjernen, som prosesserer tid og sted, men dette settes alltid inn i historiske praksiser og forståelsesrammer, i samspill med teknologi og materielle omgivelser. Å bruke stedfinningsteknologier av ulike slag betyr ikke å være en passiv mottaker av stedsbasert informasjon. Det er en aktivt fortolkende praksis, som skaper nettverk av meningsfulle forbindelser. Sted er ikke noe man bare finner, men også noe som skapes i prosessen hvor man finner sted.

Gjesteredaksjon for temanummer om stedsansen har bestått av:

Karen V. Lykke, Senter for utvikling og miljø ved Universitetet i Oslo

Finn Arne Jørgensen Institutt for kultur- og språkvitenskap, Universitetet i Stavanger

Marie-Theres Fojuth, Institutt for kultur- og språkvitenskap, Universitetet i Stavanger

Litteratur

Eikeset, Unni 2018. *Jakten på stedsansen.*

Hvordan May-Britt og Edvard Moser løste en av vitenskapens store gåter. Bergen, Vigmostad og Bjørke.

Ekelund, Torbjørn 2018. *Stiens historie. En reise til fots.* Oslo, Cappelen Damm.

Fojuth, Marie-Theres 2012. *Stien. På tur gjennom 125 år.* Stavanger, Stavanger Turistforening.

Fojuth, Marie-Theres 2019. *Herrschaft über Land und Schnee. Norwegische Eisenbahngeographien 1845–1909.* Geschichte der Technischen Kultur, 7. Paderborn, Ferdinand Schöningh.

Gjesvik, Torild 2018. *Fotograf Knud Knudsen. Veien, reisen, landskapet.* Oslo, Pax Forlag.

Harley, J.B. 1988. Maps, Knowledge, and Power. I Denis Cosgrove og Stephen Daniels (red.). *The Iconography of Landscape.* Cambridge Studies in Historical Geography 9. Cambridge, Cambridge University Press, s. 277–312.

Heim, Sofia 2021. I følge med en reiseguide. En omvisning i Hellasbeskrivelsens overleveringshistorie. *Arr. Idéhistorisk tidsskrift*, vol 33 (2), s. 59–69.

Hvattum, Mari 2019. «Tunnel 9; meget vakkert.» Yngvar Nielsens Reisehaandbog over Norge. I Camilla Ruud og Gro Ween (red.). «*En Trængslernes historie*». *En antologi om museumsmannen og historikeren Yngvar Nielsen.* Stamsund, Orkana Akademisk.

Jørgensen, Finn Arne 2017. Walking with GPS. An Object Lesson. I Jocelyn Thorpe, Stephanie Rutherford og L. Anders Sandberg (red.). *Methodological Challenges in Nature-Culture and Environmental History Research.* London, Routledge, s. 284–297.

Kranzberg, Melvin 1986. Technology and History. Kranzberg's Laws. *Technology and Culture*, no. 27(3), s. 544–560.

Rogan, Bjarne 1998. *Mellom tradisjon og modernisering. Kapitler av 1800-tallets samferdselshistorie.* Oslo, Novus forlag.

Schivelbusch, Wolfgang 1986. *The Railway Journey. The Industrialization of Time and Space in the 19th Century.* Berkely and Los Angeles, University of California Press.

Scott, James C. 1998. *Seeing like a State. How Certain Schemes to Improve the*

- Human Condition Have Failed*. New Haven, Yale University Press.
- Slagstad, Rune 2019. Professorturisten. I Camilla Ruud og Gro Ween (red.). «*En Trængslernes historie*». *En antologi om museumsmannen og historikeren Yngvar Nielsen*. Stamsund, Orkana Akademisk.
- Solnit, Rebecca 2005. *A Field Guide to Getting Lost*. Edinburgh, Canongate.
- Spitzer, Manfred 2001. *Digitale Demenz. Wie wir uns und unsere Kinder um den Verstand bringen*. München, Droemer HC.
- Syse, Karen Lykke. 2022. Hefting the land. A Locative Heritage of Hooves, Feet and Paths. I Katharina Saltzman, Daniel Svensson og Sverker Sörlin (red.). *Pathways. Exploring the Routes of a Movement Heritage*. Cambridge-shire, White Horse Press, s. 97–113.
- Ween, Gro og Simone Abram 2012. The Norwegian Trekking Association: Trekking as Constituting the Nation. *Landscape Research*, 37 (2), s. 155–171.
- Zukas, Alex 2005. Terra Incognita/Terra Nullius: Modern Imperialism, Maps, and Deception. I Gary Backhaus og John Murungi (red.). *Lived Topographies and Their Mediational Forces*. Idaho Falls, Lexington Books, s. 49–76.
- Kilder**
- Asbjørnsen, Peter Christen 1851. *Indberetning om en i 1851 med Reiestipendium fra 1849 foretagen Reise i Østerdalen osv. for at samle Folkediktinger*. Sted og utgiver ikke oppgitt.
- Asbjørnsen, Peter Christen 1845. *Norske Huldreeventyr og Folkesagn. Første Samling*. Christiania, W.C. Fabritius.
- Asbjørnsen, Peter Christen 1848. *Norske Huldreeventyr og Folkesagn. Anden Samling*. Christiania, C.A. Dybwad.
- Asbjørnsen, Peter Christen 1869. *En vestlandsk Skovdal*. København, utgiver ikke oppgitt.
- Asbjørnsen, Peter Christen 1896. *Norske Folke- og Huldre-Eventyr i udvalg*. København, Gyldendal.
- The New York Times* 2016. GPS Mix-Up Brings Wrong Turn, and Celebrity, to an American in Iceland, 04.02.2016. <http://www.nytimes.com/interactive/2016/02/04/world/europe/100000004189254.embedded.html> (Nedlastet 5.11.22)
- Skretting, Tommas Torgersen 2015. Han burde nok ikke stolt blindt på GPS-en. *Aftenbladet*. 27.04.2015. <http://www.aftenbladet.no/article/sa-37607b.html> (Nedlastet 4.11.22)